

פרשת קרח

משה אל מול המורדים: מנהיגות במבחן ההתנגדות בשתי חזיתות

מאת הרב אלחנן סמט

- א. שתי עלילות בסיפור אחד
- ב. סיפור מורכב כשיקוף למציאות מורכבת
- ג. "בני לוי" - ניסיון הפרדה שנכשלה
- ד. קריאה לדתן ולאבירם שלא נענתה
- ה. העדה שנקלה אל פתח אוהל מועד וזו שבמשכן קרח דתן ואבירם
- ו. ארץ ושמים חוברים בעונשם של המורדים
- ז. אחדות הסיפור: בחנים ספרותיים

א. שתי עלילות בסיפור אחד

סיפור המרידות של קרח ושל שאר המורדים, הבא בראש פרשתנו, הוא מן הסיפורים המורכבים והסבוכים שבכל המקרא. מורכבותו ניכרת בכמה ממדים:

- * הוא עוסק במרידה של כמה אישים וקבוצות.
- * מניעי המורדים שונים, ואף מושא מרידתם שונה: יש המכוונים את מרדם כנגד כהונתם של אהרן ובניו, ויש המכוונים זאת כנגד "שררתו" של משה (ואפשר שישנם המתנגדים גם לכך וגם לכך).
- * מקומות ההתרחשות של המרידות השונות ושל ההתמודדות עמן הם שניים: מרכז המחנה - פתח אוהל מועד - מקומם של משה ואהרן ושל הנקהלים עליהם, והמחנה עצמו - מקום אוהלי דתן ואבירם שבמחנה ראובן. משה, שהוא הדמות הראשית בסיפור, נאלץ לחלק את פעילותו בין שני המקומות הללו, ובמקביל מעתיק גם הסיפור פעם אחר פעם את התמקדותו בנעשה ממקום אחד למשנהו.
- * אף הפורענות הבאה על המורדים השונים אינה אותה פורענות: יש הנשרפים באש שיצאה מאת ה', ויש הנבלעים על ידי האדמה אשר נבקעה תחתם.
- מה בכל זאת מאחד את סיפורנו? שני ממדים חשובים:
- * **הנושא** האחד של כל האירועים המתוארים: מרידה במנהיגות המוסמכת. ביתר דיוק צריך לומר: כל המורדים מפנים את טענותיהם אל משה, גם הללו המערערים על כהונת אהרן ובניו. כבר אמרנו כי משה הוא הדמות הראשית בסיפור, וזאת משום שהוא הפועל בכל חזיתות המרידות.
- * **הזמן** שבו מתרחשות המרידות השונות הוא אותו זמן. אין זה מקרי, כמובן, אלא תוצאה של התחברות כל גורמי ההתנגדות הרואים עצמם מקופחים "להלום" יחדיו, בשעה הנראית להם שעת כושר מתאימה, שבה הם עשויים לקנות את לב העם.

מורכבותו זו של סיפורנו, וכן סדרה של קושיות שהקשו עליו (חלקן קושיות רציניות וחלקן פחות רציניות), הביאו את הביקורת כבר בשלב מוקדם שלה לראות בסיפורנו הרכבה של מקורות שונים ועצמאיים בידי עורך מאוחר. המבקרים השונים במהלך הדורות לא נתחבטו אלא בשאלה כמה מקורות משוקעים כאן: האם שניים בלבד, כמו שחשבו בתחילה, או שמא שלושה, כפי שהציע ולהאוזן, ואולי יותר מכך, עד שמונה שכבות שחשף חוקר בן ימינו...

באמת אין לחדד כי סיפורנו אינו סיפור מקראי אופייני. אין צורך להיות מבקר חד עין כדי להיווכח כי סיפורנו מכיל שתי עלילות שונות: עלילה אחת היא מבחן המחנות, שבו השתתפו 250 הנשיאים וקרח בראשם, וכנגדם עמד אהרן הכהן. אירוע זה התרחש בפתח אוהל מועד והסתיים בשרפת 250 מקריבי הקטורת. העלילה האחרת היא התרסתם של דתן ואבירם כנגד מנהיגותו של משה, התרסה שיצאה ממקום מגוריהם במחנה ונסתיימה בבליעתם באדמה על פי הודעתו מראש של משה, שהלך אל מקומם. שני הסיפורים הללו מסורגים זה בזה וקובעים את חלוקת הסיפור השלם לפסקות (הסיפורים השונים סומנו על ידי שני סוגי כתב):

ט"ז, א-ג	מצג: קואליציית המורדים וטענתם המשותפת כנגד משה ואהרן
ד-ז	תשובת משה הראשונה "אל קרח ואל כל עדתו" - הצעת מבחן המחנות
ח-יא	תשובת משה השנייה אל קרח ואל בני לוי - "ובקשתם גם כהנה?"
יב-טו	קריאת משה לדתן ואבירם, נאום סירובם ותגובת משה על כך
טז-יט	חזרה אל קרח ואל עדתו ואל הצעת המחנות ותחילת יישומה, קרח מקהיל את כל העדה
כ-כב	הודעת ה' על עונש העדה ותפילת משה ואהרן לביטולו
כג-כז	משה מרחיק את העדה מעל אוהלי המורדים
כז-לד	משה מודיע את עונשם והם נבלעים באדמה
לה	שרפת 250 מקריבי הקטורת
י"ז, א-ה	עשיית המחנות ציפוי למזבח "זכרון לבני ישראל"

דרכו של הסיפור במקרא להתרכז בנושא אחד, בעלילה אחת, ולצמצם את מבטו למקום, לזמן ולאישים העומדים במרכז אותה עלילה. הסיפור שלפנינו מפזר את תיאוריו על פני שני נושאים ושתי עלילות, תוך שהוא נע ממקום התרחשות אחד למשנהו הלךך ושוב. האם הדבר מעיד בהכרח על כך שיש כאן סיפורים שונים שיד עורך צירפה אותם יחדיו?

בעיה דומה העסיקה אותנו בעיון לסיפור המתאווים בפרשת בהעלותך. שם שאלנו אודות שילובם של שני סיפורים הנראים שונים זה מזה מבחינת נושאם, מה טעם נשתלבו לסיפור אחד. השאלה בפרשתנו פחות קשה: שני הסיפורים אינם רחוקים כל כך זה מזה מבחינת נושאם, שניהם סיפורי מרידה. ובכל זאת, אלו שתי מרידות שונות של אישים שונים שמרדו מתוך מניעים שונים וכנגד דברים אחרים. אף שהן התרחשו בו-זמנית, אין הדבר מחייב לכלול את שתי ההתרחשויות הללו תחת קורת גג סיפורית אחת. ניתן היה לתאר כל מרידה בסיפור נפרד ושלם, בדרך שתבהיר כי שני הסיפורים הסמוכים אירעו באותו זמן עצמו.

ב. סיפור מורכב כשיקוף למציאות מורכבת

לעתים העובדה כי "כך הווה" היא אכן בעלת משמעות רבה, והיא חייבת לבוא לידי ביטוי גם בתיאור הספרותי. כאשר כמה אירועים שונים מצטרפים למערכת לחצים הפועלת בו-זמנית בכמה חזיתות (וזאת, כאמור, לא במקרה, אלא בכוונה ליצור מתקפה כוללת), לא יהא ניתן לחוש בחומרת המצב אלא כאשר התיאור הספרותי ינסה לתת תיאור סימולטני של כל אותם אירועים.

היסטוריון צבאי מקצועי שינסה ללבן את המהלכים הצבאיים בחזית מסוימת במלחמת יום הכיפורים יתרכז כמובן רק באותה חזית. אולם היסטוריון שיבוא לתאר את תולדות **מדינת ישראל** בעת המלחמה, לא יוכל לספר את סיפורה של המדינה הנלחמת על נפשה אלא באמצעות סיפור "קופצני", הממחיש את ההכרח להילחם בשתי חזיתות בו-זמנית. רק תיאור המבוכה והקושי שישנם בפיזור המאמצים, בהתרוצצות הפיקוד העליון מחזית לחזית, בהתלבטות כיצד לחלק את הכוחות השונים בין החזיתות ובדיווח התקשורתי המבולבל ייתן תמונה נאמנה של המציאות. דווקא תיאור שיש בו סדר טוב והבחנה בין הנושאים השונים המתוארים עלול לשקף את המציאות בדרך מעוותת.

קואליציה של מתנגדים בחרה לפעול כאחת כנגד משה, מנהיגם של ישראל, בכמה חזיתות, בכמה תחומים ואף בכמה מקומות. התאגדותם יחדיו לא נבעה מזהות אינטרסים כללית אלא מאינטרס אחד משותף: למשוך אחריהם את העם ולהביא לקריסת מנהיגותו של משה אל מול חזית רחבה זו של לחצים, שלא יוכל לטפל בכולם כאחת.

כדי להמחיש את הסיטואציה שבה נתון משה, שנכפתה עליו על ידי התאגדות מתנגדיו, מתמקד הסיפור בדמותו, ובדרך שבה הוא מנסה להדוף את המתקפה הנערכת עליו בו-זמנית בכמה חזיתות. סיפור כזה יהא בהכרח סיפור מורכב ומסובך, משום שהוא משקף מציאות מורכבת ומסובכת.

ג. "בני לוי" - ניסיון הפרדה שנכשל

משה מנסה לעמוד באתגר ההתנגדות הרב-חזיתית למנהיגותו ולהקל את לחץ המתנגדים. ראשית הוא מנסה לחשוף בקיעים בחומת ההתנגדות של 250 הנשיאים הקמים עליו. הוא מנסה לגלות בקרבם אינטרסים מנוגדים, כדי לפורר את מה שנראה כחזית מאוחדת. הבה נבהיר את דברינו: הן בדברי משה הראשונים אל קרח ואל כל עדתו (פסוקים ה-ז) והן בדבריו השניים אל קרח (ח-יא) הוא פונה אל הלוויים. את דבריו הראשונים הוא מסיים (פסוק ז) "רב לכם בני לוי", ואת דבריו השניים הוא פותח (פסוק ח) ב"שמעו נא בני לוי", וכל תוכן נאומו שם תלוי בכך שהנמענים הם בני לוי. אולם לויים לא נזכרו ברשימת המורדים במצג שבפסוקים א-ב. ובכן מניין צצו פתאום? כמה דעות נשמעו בין הפרשנים:

ראב"ע בפירושו לראש הפרשה מונה את כל משתפי המרד, ואחת הקבוצות שהוא מונה היא "והלוויים קשרו עליו בעבור היותם נתונים לאהרן ולבניו". בהמשך דבריו הוא מונה לחוד את 250 הנשיאים. פירושו קשה בשתיים: ראשית, מדוע אפוא לא נמנו הלוויים ברשימת הקושרים במצג שפסוקים א-ב? שנית, הצעת הקטורת נוגעת ודאי גם ללוויים (כמשתמע מדברי משה הראשונים, שבהם הוא מציע את מבחן הקטורת ומסיים ב"רב לכם בני לוי"), ומדוע נזכרו בהמשך (פסוק יז) "חמשים ומאתים מחתת" בלבד - ומה עם מחתות בעבור הלוויים (שאין אנו יודעים מה היה מספרם)? שונה עד הקצה דעתו של רבנו חננאל שהובאה בדברי הרמב"ן לפסוק ה:

כי אלה הנקהלים (ה-250) כולם היו לויים משבט קרח. וזה טעם ירב לכם בני לוי, 'שמעו נא בני לוי'.
אולי חשבו כי כל שבטם נבחר לכהונה, ומשה מעצמו חלק כבוד לאחיו.

אולם רמב"ן שולל פירוש זה בחריפות:

וחלילה שהיו בשבט משרתי א-לוהינו מאתיים וחמישים קרואים ונשיאים בני מרי, מבעטים ברבם ובגדול שבטם ומלינים על ה'. . . והכתוב פירש (פסוק ב) 'ואנשים מבני ישראל חמשים ומאתים', להגיד כי היו **מכל** השבטים.

ועל כן מבאר רמב"ן כי פניותו הנשנות של משה לשבט לוי לא היו אלא לקרח עצמו:

אבל טעם ירב לכם בני לוי, בעבור כי קרח היה מפתה לכל השבטים כי לכבודם רוצה, להחזיר העבודה לבכוריהם. . . ומשה בחכמתו גילה מצפון לבו לכל העם, כי הוא על כהונתו צועק. ואמר (- משה) שדי לו בכבוד שבטו - ירב לכם בני לוי - וחזר ואמר 'שמעו נא בני לוי' לקרח גדולם, וזה טעם (- מה שנאמר בהקדמת דיבורו זה של משה) 'ויאמר משה אל קרח'.

הרמב"ן חש בדוחק העצום של דבריו כי כוונת המילים "בני לוי" היא לקרח בלבד, ועל כן הוסיף:

אבל כולל דבריו (- לקרח) עם בני לוי, כי דברי משה בחכמתו פיוס לו ולכל השבט, שלא יימשך אדם מהם אחריו.

כלומר: אלו דברים שנועדו **למנוע** הצטרפות של בני לוי נוספים אל קרח [כך נראה גם מדברי רש"י לפסוק ח: "אמר (- משה): עד שלא ישתתפו שאר השבט (- כך צריך להיות) ויאבדו עמו, אדבר גם אל כולם. . . שמעו נא בני לוי"].

אולם פירוש זה, על שני חלקיו, אינו מתיישב יפה בלשון הכתובים.

נציע כאן מעין פשרה בין הפירושים השונים: קרח, שעמד בראש 250 הנשיאים, לא לבדו בא משבטו, אלא הביא עמו משבטו וממשפחתו לויים נוספים, שהרי היה מראשי הקהתים. ואף שצודק רמב"ן כי לא כל

250 הנשיאים היו לוויים, בכל זאת לפחות חלקם היו לוויים. נמצא שאף כי כל 250 הנשיאים הללו מערערים על כהונת אהרן ובניו וחפצים אף הם להיות שותפים בעבודת המשכן, אין טעם שווה: רובם חפצים בכך מתוך השקפה שוויונית "כי כל העדה פלם קדושים". אולם הלוויים מן הסתם אינו סבורים כך: הם מתרעמים על ההבחנה שבינם לבין אהרן ובניו בני שבטם, וחפצים בשוויון בתוך שבטם הנבחר בלבד. אך כיוון שכולם מאוחדים עתה בתביעתם לעבודה ולכהונה - מציע משה לכולם את מבחן המחנות. בסוף דבריו הללו של משה (בפסוקים ה-ז), המיועדים לכל 250 הנשיאים, פונה משה ברמז ללוויים שבהם: "רב לכם בני לוי" - לכם אין מקום בשותפות זו, שהרי לכם ניתנו זכויות רבות ועליכם להסתפק בכך. לו היו הלוויים מקבלים את מה שרמז להם משה היו פורשים מקבוצת 250 הנשיאים, וכך הייתה קבוצה זו מתחילה להתפורר. אולם דבר זה לא אירע, ועל כן פונה משה עתה אליהם בפירוש, ורק אליהם, ומבאר באר היטב את מה שרק רמז בסוף דבריו הקודמים. אלא שאף נאום זה נותר ללא תגובה, לא מצד קרח ולא מצד אחיו הלוויים. וכך ביאר מדרש תנחומא את שתיקתם:

כל הדברים האלה פייס משה לקרח ואין את מוצא שהשיבו דבר, לפי שהיה פיקח ברשעתו. אמר: אם אני משיבו יודע אני בו שהוא חכם גדול, עכשיו יקפחני בדבריו... מוטב שלא אזקק לו.

קבוצת 250 הנשיאים נשארה מאוחדת עד לסופה הנורא. ניסיונו של משה לפורר קבוצה זו בטרם ייעשה מעשה, ובכך אולי למנוע את הצורך במימוש הקרבת הקטורת, לא עלה יפה.

ד. הקריאה לדתן ולאבירם שלא נענתה

משנכשל משה בניסיונו לפורר את קבוצת המורדים הגדולה הוא מנסה לצמצם את ריבוי החזיתות במובן הגאוגרפי:

יב וישלח משה לקרא לדתן ולאבירם בני אליאב.

רש"י מביא מדברי ריש לקיש בסנהדרין קי ע"א ובתנחומא קרח י (וזהו גם דעתו של רמב"ן):

מכאן שאין מחזיקין במחלוקת. שהיה משה מחזר אחריהם להשלימם בדברי שלום.

רשב"ם (ובעקבותיו החזקוני) מפרש כי בתגובתם של דתן ואבירם "לא נעלה" התכוונו:

לא נעלה אליך למשפט. לשון עלייה רגיל לומר אצל הולכה אל השופטים...

ובכן, לפחות בתודעתם של דתן ואבירם נתפסה הזמנתו של משה כהזמנה למשפט. (וראה דברי רבא במסכת מועד קטן טז ע"א).

בין כך ובין כך, ברור שמשה חפץ בבואם אליו, אל מרכז המחנה, כדי שיוכל לשאת ולתת ממקומו סימולטנית הן עם קרח ו-250 הנשיאים והן עם דתן ואבירם. וטעם נוסף לכך: דתן ואבירם, הרחוקים ממשה, עלולים למשוך את העדה אחריהם, בלא שמשה ידע זאת ובלא שיוכל לנסות למנוע זאת. אלא שאף מאמץ זה של משה נכשל:

ויאמרו: לא נעלה!

אין הם מוכנים לדו-שיח עם משה - וכדברי התנחומא "אף הם [- בנוסף לקרח ולעדתו] עמדו ברשען ולא נזדקקו להשיב לוי" - אף שאינם מפסידים את ההזדמנות להשמיע ממקומם נאום השמצה תקיף כנגדו. משה נאלץ אפוא לשוב ולדון עם קבוצת 250 הנשיאים הקרובה אליו, והוא חוזר אל תכניתו הראשונה שנראה כי אין מנוס מלממשה:

טז-יז ויאמר משה אל קרח: אתה וכל עדתך היו לפני ה' אתה והם ואהרן מחר.

וקחו איש מחתתו...

כל ניסיונותיו של משה נועדו לבטל את המחלוקת כנגדו בדרכים אנושיות, ובכך למנוע את הצורך בהתערבות א-לוהית. אולם בפעילותו בכל התחומים הללו לא השיג את מטרותיו. עזה הייתה ההתנגדות ועקשנית, ולא הותירה מקום לבירור ולדו-שיח. מצד אחד נתקל משה בשתיקה רועמת, ומצד אחר - בדברי בלע ובחוסר נכונות להידברות. המדרש (תנחומא קרח ו) הבין ללבו של משה:

'ויחר למשה מאד'... למה הדבר דומה? לאדם הדן עם חברו ומתווכח עמו. אם משיבו - יש שם נחת רוח. ואם אינו משיב - יש בו צער גדול.

ואין עוד מנוס מהתערבות א-לוהית:

יט וירא כבוד ה' אל כל העדה.

ה. העדה שנקלה אל פתח אוהל מועד וזו שבמשכן קרח דתן ואבירים

עד עתה נבחנו בסיפור היחסים בין משה לבין קבוצות המורדים השונות. אולם יש לזכור כי מטרת המורדים אינה ביצירת יחס כלשהו עם משה. ההפך הוא הנכון. מטרתם היא לכבוש את לבו של העם. האפשרות שהעם ילך אחריהם היא הסכנה החמורה העומדת על הפרק, ותהליך זה אכן הולך ומתרחש בשני מוקדי המרד. במוקד הפנימי נאמר:

יט ויקהל עליהם קרח את כל העדה.

והנקהלים אל פתח אוהל מועד ביזמת קרח מבטאים בכך את אהדתם למרדו. מהמשך הסיפור (פסוקים כג-כז) מוכח שאף במוקד החיצוני - באוהלי דתן ואבירים - הייתה העדה מעורבת. ובכן, המרד צובר תנופה, ורבים מישראל נוהים אחר מנהיגיו השונים. אז מגיע שלב ההתגלות, המבשר בסיפורי החטא הגדולים שבספרנו את בוא התפנית:

יט... וירא כבוד ה' אל כל העדה.

ודבר ה' אל משה ואל אהרן הלא הוא:

כא הבדלו מתוך העדה הזאת, ואכלה אתם כרגע.

כמו בחטא העגל ובחטא המרגלים, אין זו אלא הזמנה למשה ולאהרן לשאת תפילה על ישראל וללמד עליהם זכות:

כב ויפלו על פניהם ויאמרו: א-ל א-להי הרוחות לכל בשר, האיש אחד יחטא ועל כל העדה תקצף?

ופירש רמב"ן את דבריהם:

משה ואהרן לימדו זכות, שלא חטא במעשה אלא קרח, והוא הגורם והוא המפתח אותם. וראוי הוא שימות לבדו, לפרסם ולהודיע עונשו לרבים. וזו דרך מבקשי רחמים, שיקלו החטא מעם העם, ונותנין אותו על היחיד הגורם, מפני שהוא חייב על כל פנים.

כיצד הגיב ה' על תפילתם? האם קיבל אותה? אם כן, מדוע לא אמר 'סלחתי כדבריכם' או כיוצא בכך? פרשנים רבים, גם מסורתיים וגם ביקורתיים, רואים בדבר ה' בהמשך:

כד דבר אל העדה לאמר: העלו מסביב למשכן קרח דתן ואבירים

את תגובתו של ה' לתפילת משה ואהרן. כלומר, 'קיבלתי את תפילתכם, אך בתנאי שהעדה תבטא את הסתייגותה מן המורדים ותסתלק מעליהם'. וכך פירש זאת בעל העקדה (בשער השבעים ושמונה):

ולזה (-) לטענתם של משה ואהרן) באה התשובה נכונה כי... יינזרו הכלל מהם ויסתלקו מסביבותם בפועל.

אולם הדבר קשה מאוד: העדה שגורלה נידון קודם לכן בין ה' למשה ואהרן הייתה זו שנקלה אל פתח אוהל מועד, מסביב לקרח ול-250 הנשיאים. בקשתם של משה ואהרן נסבה על עדה זו, שקרח הוא שהקהיל אותה, ועל כן תלו בו, ב"איש האחד" שחטא והחטיא, את קולר האשמה. ועל עדה זו לא ענה ה' דבר: האם בטלה גזרת "ואכלה אותם כרגע" אם לאו? ואם תנאי יש בדבר, שתסתלק העדה מעל פתח אוהל מועד, כך הייתה צריכה להיות תשובת ה': 'דבר אל העדה לאמר: העלו מסביב לפתח אוהל מועד', או: 'העלו מסביב לעדת קרח מקטירי הקטורת'.

דברי ה' מעתיקים את הדין אל המוקד האחר של המרד: אל "משכן קרח דתן ואבירם", המצוי במחנה עצמו, ולא בפתח אוהל מועד. וכאן שואלים מפרשים ביקורתיים: הלוא העדה אינה נמצאת שם כלל, אלא בפתח אוהל מועד?! והרי זה "חספוס", המוכיח לדעתם את שילובם של שני סיפורים עצמאיים, שהמעבר מן האחד לאחר לא עלה יפה.

אולם באמת אין כאן רצף של טענה ותשובה כפי שהבינו מפרשים אלו, ואין כאן כל קושיה. ראשית נדון בשאלת מקומה של "העדה", המשתנה לכאורה מפתח אוהל מועד אל אוהלי דתן ואבירם. האם הביטוי "כל העדה" זהה במקומנו ליכל העם?

בלא קשר לשאלות שאנו עוסקים בהן, עונה על כך הרמב"ן (בסוף דבריו לפסוק כא) תשובה שלילית:

וטעם (פסוק יט) 'ויקהל עליהם קרח את כל העדה' - גדולי כל השבטים הנועדים תמיד אל פתח אוהל מועד, או בכורי כל ישראל הראויים לעבודה. ולא הזכיר 'העם' כמו בעגל (שמות ל"ב, ט) ובמרגלים (במדבר י"ד, יא), כי אילו היו כל ישראל היה אומר: 'ואכלה אותם כרגע, ואעשה אותך לגוי גדול' (- כמו שאמר בעגל ובמרגלים).

מעתה אין כל קושי בכך שהעדה נקהלה בפתח אוהל מועד אך חלק אחר של העדה היה מעורב באוהלי דתן ואבירם. גם אלו וגם אלו אינם אלא חלק מן העם, ולא העם כולו.

תפילתם של משה ואהרן נסבה על אותה עדה שנקלה על ידי קרח אל פתח אוהל מועד. מסתבר שתפילתם נתקבלה. דבר זה מובן הן משתיקת ה', שהרי היא כהודאה לדבריהם, והן מהמשך הסיפור, שבו נאמר (פסוק לה) כי רק 250 מקטירי הקטורת נשרפו, ולא האחרים שנקלהו ועמדו מסביבם.

מדוע אפוא אין ה' עונה בפירוש שקיבל את תפילתם? התשובה על כך תלויה בסיפור המשמש כנספח לסיפורנו, והמתאר את אחד מספיחי מרד קרח (י"ז, ו-טו). השוואת סיפורנו לסיפור ההוא מבררת את הדבר היטב:

סיפורנו (ט"ז, יט-כג)	סיפור הנספח (י"ז, ו-י)
(יט) ויקהל עליהם קרח את כל העדה אל פתח אוהל מועד וירא כבוד ה' אל כל העדה.	(ו) וילנו כל עדת בני ישראל ממחרת על משה ועל אהרן לאמר: אתם המִתֵּם את עם ה'! (ז) ויהי בהקהל העדה על משה ועל אהרן ויפנו אל אוהל מועד והנה כסהו הענן וירא כבוד ה'.
(כ) וידבר ה' אל משה ואל אהרן לאמר:	(ט) וידבר ה' אל משה לאמר:
(כא) הבדלו מתוך העדה הזאת ואכלה אתם כרגע.	(י) הרמו מתוך העדה הזאת ואכלה אתם כרגע, ויפלו על פניהם.
(כב) ויאמרו: א-ל-א-להי הרוחת לכל בשר האיש אחד יחטא ועל כל העדה תקצף?	(יא) ויאמר משה אל אהרן: קח את המחתה... והולך מהרה אל העדה וכפר עליהם כי יצא הקצף מלפני ה' החל הנגף.

מתברר אפוא שאף לאחר מות קרח וכל עדתו בשרפה לפני ה', ישנם בעדת ישראל כאלו שעדיין מזדהים עמם. "הקצף" שבטל מפני תפילתם של משה ואהרן בא לבסוף על ראשם של החוטאים הללו (שחטאו גם

ללא "איש אחד" שהחטיאם). ואם כן, העתיד הוכיח למשה ולאחרן שלא צדקו לגמרי בטענתם. מה שנאמר להם בעיצומו של מרד קרח "הבדלו מתוך העדה הזאת", עתיד להיאמר להם שוב, כמעט מילה במילה, ואז לא יהא להם עוד פתחון פה. מסיבה זו אין ה' מגיב תגובה מילולית לתפילתם. נראה כי אין הוא מסכים לטענתם מכול וכול, אולם הוא מסכים לדחייה במימוש העונש עד שתיראה צדקתו בעליל.

דבר ה' הבא (בפסוקים כג-כד) מעתיק את מוקד הסיפור - את פעילותו של משה - אל אוהלי דתן ואבירים. משה מצטווה ללכת אליהם כדי להכין את העונש שיבוא עליהם, וכדי שהעונש לא יפגע באותו חלק של העדה המצוי בקרבת משכנם. הבחנה זו המשתמעת ממצוות ה' למשה בין החוטאים עצמם לבין העדה אכן מביעה הסכמה עם תפילתם של משה ואחרן.

מדוע לא נצטווה משה להרחיק אף את הנקהלים מסביב לקרח ולעדנו מפתח אוהל מועד לשם אותה מטרה, בטרם ילך לאוהלי דתן ואבירים? התשובה על כך פשוטה: הללו אינם מעורבים ממש בין מקטירי הקטורת, אלא עומדים מסביב. אף בלא זאת: האש היוצאת מאת ה' תפגע רק בחוטאים, ולא באלו שלא חטאו. הרי אף אחרן עמד עם החוטאים ולא נשרף באותה האש. אולם בהיבקע האדמה, ירדו חיים לתוכה כל הנוכחים במקום בקיעתה, ועל כן יש להרחיקם מן המקום.

אפשר שהתשובה על שאלה זו עקרונית יותר: אין ה' חפץ להרחיק את כל העדה מפתח אוהל מועד, אלא אדרבה: הוא מעוניין שיישארו וייוכחו בתוצאות מבחן המחנות למען ייקחו מוסר. לשם מטרה זו עצמה ציווה ה' לאחר מכן לעשות ממחנות החטאים ציפוי למזבח "זכרון לבני ישראל, למען אשר לא יקרב איש זר... להקטיר קטרת לפני ה'".

מאותה סיבה נראה כי אין משה מרחיק את העדה המצויה בין אוהלי דתן ואבירים מכול וכול מן המקום, אלא דורש מהם לסור מעל אוהליהם ולעמוד מרחוק. לפיכך, כאשר באה על דתן ואבירים הפורענות, נאמר על המורחקים:

לד וכל ישראל אשר סביבתיים נסו לקלם, כי אמרו פן תבלענו הארץ.

מנוסה מבוהלת זו אף היא בגדר לקח לבני ישראל, ואין חפץ במניעתה. נמצא אפוא כי אין דבר ה' שבפסוק כד "דבר אל העדה לאמר: העלו מסביב למשכן קרח דתן ואבירים" מהווה תשובה או תגובה ישירה לתפילתם של משה ואחרן שנאמרה קודם לכן, אף כי קיים קשר עקיף כזה. בפסוקים כג-כד מתחיל עניין חדש.

ו. ארץ ושמים חוברים בעונשם של המורדים

ביחד עם משה אנו עוזבים את פתח אוהל מועד ועוברים אל מקומם של אוהלי דתן ואבירים. באריכות ובפירוט אפי מתאר לפנינו הכתוב את האירועים שם: את האזהרה שהזהיר משה את העדה לסור מאוהלי המורדים ואת התרחקותם משם, את הודעת העונש הצפוי ואת בואו המידי, ואף את תגובת העם הנוכח במקום לבוא העונש. כל זאת מתואר על פני 11 פסוקים. מה אירע באותו זמן בפתח אוהל מועד? שוב "קופץ" הסיפור אל המקום שיצאנו ממנו לפני 11 פסוקים ומשלים את מה שחסרנו:

לה ואש יצאה מאת ה' ותאכל את החמשים ומאתים איש מקריבי הקטרת.

ראשו של פסוק זה מנוסח בזמן עבר - "ואש יצאה" - ולא בעתיד מהופך בו"ו ההיפוך (- לא נאמר 'ותצא אש'), שהוא צורת הזמן הרגילה בסיפור המקראי לתיאור אירועי העבר. אחד התפקידים של זמן עבר רגיל בלשון הסיפור המקראי הוא לציין עבר מושלם (PAST PERFECT). נראה שזו אכן כוונת פסוק זה: יציאת האש מאת ה' לא אירעה לאחר מה שסופר לעיל אודות בקיעת האדמה וכל הכרוך בכך אלא באותו פרק זמן עצמו. שני העונשים השונים כל כך באופיים, אשר התרחשו בשני מקומות שונים, אירעו אפוא בו-זמנית. והרי זו מידה כנגד מידה: קבוצות המורדים השונות בחרו לחבור זו לזו באופן שהתפרצויות המרידות שלהם תהיינה בו-זמנית בשני מוקדים שונים, וזאת כדי להקשות על משה את ההתמודדות עמם. אף עונשם היה שפורענותם באה בו-זמנית בשני המוקדים הללו. משה, שבשר ודם הוא, אינו יכול להיות

נוכח בשני המקומות כאחת. אולם יד ה' לא תקצר לפעול פעולות הפוכות זו מזו בשני מקומות שונים ובאותו הזמן.

יש לתת את הדעת על ההפרש הכמותי הגדול בין אורכיהם של שני תיאורי העונשים: אל מול התיאור הארוך והמפורט על פני כמה פסוקים של עונש הבליעה, הוקדש אך פסוק אחד לעונש השרפה. תשובה אפשרית על כך נובעת מן העיקרון הספרותי שעל פיו פועל סיפורנו: היצמדות למשה בכל תנועותיו. כמעט ניתן לומר שנושא הסיפור הוא דרך ההתמודדות של משה עם המרד בשני מוקדיו. כיוון שמשה נמצא במחנה בעת בוא העונשים, בסמוך לאוהלי דתן ואבירם, מתואר דווקא העונש שאירע במחנה, שבו היה משה מעורב והוא שהתרחש לנגד עיניו. את תיאור העונש האחר, שאירע בפתח אוהל מועד בהעדרו של משה משם, משלים הכתוב בקיצור.

"הפיצוי" על חסרון התיאור של מה שאירע בפתח אוהל מועד ניתן בפסקה י"ז, א-ה, שמבחינה עניינית היא המשך ישיר לפסוק לה, החותם את הפרק הקודם. בעוד שהלקח שנלמד מעונש הבליעה נרכש באמצעות החוויה לשעתה שחווה העם באותו אירוע, הרי שהלקח שיילמד מעונש השרפה הוא **לקח לדורות**. זאת, מפני הציווי הא-לוהי על משה לדאוג להנצחתו באמצעות ציפוי המזבח במחתות החוטאים. באמצעות הציווי הזה וקיומו נקשר אף העונש שאירע בפתח אוהל מועד אל משה: שמו מופיע בראש הפסקה - "וידבר ה' אל משה לאמר" - ואף בסיומה, שהוא סיום הסיפור כולו ותמצית לקחו:

י"ז, ה... ולא יהיה כקרח וכעדו, **כאשר דבר ה' ביד משה לו**.

בראש עיוננו הערנו על מורכבותו של סיפורנו, מורכבות הנראית כמקשה את תפיסתו האחדותית. אחד הפרטים שהובאו שם היה שהפורענות הבאה על המורדים השונים אינה אותה פורענות. אכן כך הוא, אלא שכאן עלינו להעיר ששתי הפורענויות הללו בכל זאת קשורות זו בזו: הן הפוכות זו מזו. הפורענות האחת היא "ואש יצאה מאת ה'" - היא נוחתת משמים ארצה - "ותאכל את החמשים ומאתים איש מקריבי הקטרת". הפורענות השנייה מקורה הפוך: לא מלמעלה כלפי מטה - משמים ארצה, אלא מלמטה כלפי מעלה - מן השאול אל הארץ (לא-לב): "ותבקע האדמה אשר **תחתייהם**, ותפתח הארץ את פיה ותבלע אתם...". ובכן, באותו רגע ממש אש **משמים** "אוכלת" את החוטאים, ושאל **מתחת** "בולעת" את החוטאים האחרים. בדרך זו, שבה מוצגים שני העונשים בסיפורנו זה לצד זה כשני עונשים **הפוכים** המתרחשים בו-זמנית, הם הופכים לגורם מלכד ומאחד של הסיפור השלם. (וראה שתי פורענויות דומות באיוב א', טז ואילך).

היפוך זה בעונשי שתי קבוצות המורדים קשור כמובן בתוכן המרידה המיוחד של כל אחת מהן. 250 הנשיאים חפצו בעבודת הכהונה - בהקטרת קטורת, וחטאים קשור אפוא ברצון של חריגה כלפי מעלה - כלפי ה' ועבודתו. אין הכרח לקבל את פירוש הנצי"ב בהעמק דבר (ט"ז, א):

מאתיים וחמישים איש היו באמת גדולי ישראל בכל פרט, גם ביראת ה'. והיה מניעת הכהונה - שהוא גורם דבקות ואהבת ה' - כאש בוער בקרבם. לא לשם שררה וכבוד המדומה, כי אם להתקדש ולהשיג מעלה זו על ידי עבודה.

אף אם נרשה לעצמנו לחשוך בהם שבכל זאת נבע המרד שלהם מרצון ל"כבוד מדומה", הרי שכבוד זה, שהוציאים לבסוף מן העולם, הוא כבוד הכהונה. לכן, מי שחטאו בהעפלה אסורה כלפי ה' נענשים באש היוצאת מאת ה'. לשמים חפצו להעפיל, ומן השמים בא עונשם.

אולם דתן ואבירם ואנשיהם מרדו בשליחותו של משה מרד ארצי פוליטי. לא בכהונה ובעבודת ה' הם חפצים אלא ב"נחלת שדה וחרם". את מצרים הם משבחים כ"ארץ זבת חלב ודבש", והם מצרים על כך שמשה הוציאים ממנה. מניעיהם של הללו נמוכים הם, ומן הארץ הם באים. הקנאה במשה והתאוה הארצית הם שהוציאו את הללו מן העולם. לא 'לעלות' הם חפצים: "לא נעלה" כפול בפייהם, וצער על "עלייתם" ממצרים. על כן העונש המתאים להם הוא "ירידה" אל השאול. ה"אדמה" היא שורש חטאם,

ומן האדמה בא עונשם. מכאן גם ההדגשה בתיאור עונשם על כך שלא רק גופם אבד מן העולם אלא גם "כל אשר להם" - "את בתיהם... ואת כל הרכוש".
בדרך זו מצביעים העונשים ההפוכים גם על היפוך המניעים של קבוצות המורדים השונות. והיפוך נושאי, כפי שכבר אמרנו, הוא לעולם גורם מאחד ומלכד.

ז. אחדות הסיפור: בחנים ספרותיים

עד עתה קראנו את הסיפור כסדר, כסיפור אחד ומאוחד. הצבענו על ההיגיון הפנימי שיש במעברים המתוארים בו מעיסוק בקבוצת מורדים אחת לעיסוק באחרת וממקום אחד למקום אחר, ואגב כך ענינו על כמה מן השאלות שנשאלו ביחס אליו במגמה להטיל ספק באחדותו. עתה אנו מעוניינים לברר האם אחדותו ניכרת גם על פי בחנים ספרותיים הנוגעים לסיפור בשלמותו.

1. מבנה הסיפור: בטרם נדון על כך יש לתחום את גבולותיו. במהלך עיונו עד עתה הנחנו שהוא מסתיים ב"ז, ה - בעשיית המחנות ציפוי למזבח - ואורכו אפוא 40 פסוקים. אמנם בהמשך, בפרקים י"ז-י"ח, נידונים ספיחים שונים של מרד קרח, אולם הללו אינם שייכים שייכות אורגנית לסיפור. לעומתם, צו עשיית המחנות ציפוי למזבח וקיומו נוגעים לגופו של הסיפור - למעשה שנעשה בו זה עתה, הקרבת הקטורת, ולתוצאותיו, שרפת הנשיאים, ולחפצים העומדים במרכזו: המחנות. אף הפסוק החותם פסקה זו ("ז, ה), "... למען אשר לא יקרב איש זר, אשר לא מזרע אהרן הוא, להקטיר קטרת לפני ה', ולא יהיה כקרח וכעתו..." משמש סיום פורמלי מתאים לסיפור, בהציגו את לקחו של הסיפור.
כפי שראינו בעיונים אלו לא אחת, נחלק הסיפור המקראי לשתי מחציות שאורכן דומה ואשר ההבחנה ביניהן ניכרת היטב במהלך עלילת הסיפור. כמו בסיפור המרגלים, אף בסיפורנו אין קושי להצביע על נקודת התפנית הדרמטית היוצרת הבחנה בין שני חלקיו. בנקודה זו מגיעה הפעילות האנושית לנקודת השפל הנמוכה ביותר, והיא נפסקת בעת שכבוד ה' נראה אל כל העדה. מראה זה מבשר את כניסת ה' לסיפור, ומכאן ואילך נידון בו עונשם של החוטאים. סיפורנו הוא אפוא סיפור על "חטאים ועונשיהם", ושייכותו לסוג ספרותי זה היא שקובעת את הבחנת שני חלקיו. אלו הן אפוא שתי המחציות של סיפורנו:

מחצית א "החטאים" ט"ז, א-יט במחצית זו 19 פסוקים

-----יט² "וירא כבוד ה' אל כל העדה"

מחצית ב "העונשים" ט"ז, כ - י"ז, ה במחצית זו 21 פסוקים

הקבלת המחציות אופיינית אף היא לסיפורים רבים במקרא, והיא כיאסטית: מסביב ל"ציר המרכזי" של הסיפור - "וירא כבוד ה' אל כל העדה" - ניצבים בהקבלה חטא העדה, "ויקהל עליהם קרח את כל העדה", לפני הציר המרכזי, והדין בעונשה לאחריו: "הבדלו מתוך העדה הזאת, ואכלה אתם כרגע... האיש אחד יחטא ועל כל העדה תקצף".

אף בסיפור המרגלים ניצבים מסביב לציר המרכזי (שהוא אותו ציר מרכזי) חטא העם והדין בעונשו. אף שם אומר ה' ("יד, יב) "אכנו בדבר ואורשנו...", ומשה נושא תפילה ונענה בביטול עונש ההשמדה. אלא שבסיפור ההוא חטיבת הפסוקים העוסקת בכל אלו היא עיקרו של סיפור המרגלים - היא מכילה כמחצית פסוקיו - ואילו בסיפורנו יחידה זו מכילה 4 פסוקים בלבד. יתרה מזאת: תפילתו של משה בחטא המרגלים מנעה את עונש ההשמדה בלבד, אך זה הומר בעונש חמור אחר. אולם בסיפורנו ביטלה תפילתו של משה כל עונש מן העדה, ונושא זה לא נידון עוד במהלך סיפורנו (עד לספיחו ב"ז, ו-טו). הבדלים אלו הם כמובן תולדת הנסיבות הפנימיות השונות בכל אחד מן הסיפורים.

במרכזה של כל אחת מן המחציות בסיפורנו נידון מרד דתן ואבירם: במחצית א (פסוקים יב-טו) מתואר ניסיון ההידברות של משה עם שנכשל: הוא שולח לקרוא להם אליו והם מסרבים לעלות. במקביל לכך מתוארת במרכזה של מחצית ב הליכתו של משה אליהם והתוצאה מכך: עונש בליעתם באדמה.

בראשית המחצית הראשונה (אחר פסוקי המצג) מתואר ניסיון ההידברות של משה עם קרח וכל עדתו ועם הלוויים שבעדתו. במקביל לכך מתואר בסוף המחצית השנייה עונשם של הללו בשרפה, ובהמשך מתוארת עשיית המחנות שלהם ציפוי למזבח.

הנה כי כן, דומה מבנהו הכללי של סיפורנו לזה של סיפור המרגלים, וגם נבדל ממנו בהתאם לייחודו.

2. מילים מנחות: מפני אופייה המיוחד של כל מרידה, יש לכל קבוצת פסקות השייכות לסוג מרידה אחד 'מילה מנחה' משלה: השורש קר"ב משמש רק בהקשר של ערעור קרח והנשיאים על הכהונה, ואילו 'צמד ההפכים המנחה' עליה-יר"ד מופיע רק בקשר למרד דתן ואבירם. אולם אנו תרים אחר מילים מנחות החורזות את סיפורנו בשלמותו:

א. המילה "עדה" חוזרת לאורך סיפורנו 14 פעמים בשתי משמעויות. רוב הופעותיה אמנם מצוי בקשר לעדת קרח ולעדת ישראל שנאספה סביבם, אולם פעמיים נזכרה מילה זו (בפסוקים כד וכו) בקשר לעם המצוי בין אוהלי דתן ואבירם.

ב. שמו של משה, שהוא הדמות המרכזית בסיפור, נזכר לכל אורך סיפורנו 14 פעמים בפיזור כמעט שווה בין שני תיאורי המרידות השונות.

לעומת זאת, שמו של אהרן, שהוא דמות משנית בסיפור (- הוא אינו מוציא מפיו מילה במהלכו) ושייך רק למרכיב אחד שבו - לערעור על כהונתו מצד קרח והנשיאים - מופיע כצפוי 7 פעמים. שמו אינו מופיע בפסקות המיוחדות למרד דתן ואבירם.

ג. שמו של קרח מופיע לאורך סיפורנו 10 פעמים, וחשובה חלוקת ההופעות. 7 הופעות קשורות לערעורו על הכהונה. 3 ההופעות האחרות של שמו מצויות בפסקה המתארת את עונשם של דתן ואבירם. מה שייכותו לשם? הבה נבחן זאת: פעמיים מופיע שמו בצירוף המעניין "משכן קרח דתן ואבירם": בפסוק כד "העלו מסביב למשכן...". "ובפסוק כז "ויעלו מעל משכן...". חז"ל עמדו על שכנותם של אוהלי הקהתים, שקרח נמנה עליהם, לאוהלי שבט ראובן, שבטם של דתן ואבירם, על פי סדרי המחנה (תנחומא קרח ד). אולם מה מקום להזכיר את קרח בשעה זו? הרי השארנו אותו בפתח אוהל מועד כשהוא אוהז את מחנתו אל מול אהרן (פסוק יז)?

קרח, בתור ראש כל המורדים, הוא דמות הראי של משה בסיפורנו. כשם שמשה עומד בשתי חזיתות המרד, אף קרח מצוי בשתייהן כנגדו של משה. אמנם באופן פיזי מצוי קרח בשעה זו בפתח אוהל מועד ומחמת בידו, אולם צלו פרוש גם על המוקד האחר של המרד, כשכנס של דתן ואבירם וכשותף להם. הזכרה שלישית של קרח כאן היא בתיאור הבליעה:

לב ותפתח הארץ את פיה ותבלע אתם (- את דתן ואבירם) ואת בתייהם
ואת כל האדם אשר לקרח ואת כל הרכוש.

שוב: קרח אינו מצוי כאן, אלא בפתח אוהל מועד. אולם שייכותו למרד של דתן ואבירם כנגד משה מחייבת שעונש הבליעה יפגע גם בו. ואם אין הדבר אפשרי, כי אז נענשים בבליעה אנשיו ונגרריו, שנמצאו ב"משכן קרח", ולא עזבוהו כפי שהזהירם משה.

כך הופכים דמותו של קרח והזכרת שמו בסיפורנו חוליית חיבור בין שני חלקיו. נראה שזו התפיסה העומדת מאחרי מדרשם של חז"ל בברייתא שמופיעה בסנהדרין קי ע"א:

תני: קרח מן השרופין ומן הבלועין.

3. קשרים רטוריים בין הנאומים הפותחים את הסיפור: על תופעה זו עמד בעל העקדה, ונחמה ליבוביץ ז"ל הרחיבה את הדיבור על כך בעיונה 'דתן ואבירם' (עיונים בספר במדבר עמ' 221-222), וכך היא כותבת:

בתשומת לב מיוחדת יש לעקוב אחרי המילה החוזרת (או צירוף המילים החוזר) בדו-שיח. המילה הנזרקת אז ככדור מן הפותח אל העונה, ונזרקת בחזרה מן העונה לפותח - יש ומשמעותה קבלת מוסר, לימוד לקח, הסכמה, הרכנת ראש. ויש ומשמעותה ניגוד, סתירה, העמדת דעה מול דעה. ואולם ייתכן שיש בחזרה חיקוי לדברי הדובר הראשון מתוך לעג, ביטוי לחוצפה. וכן הוא במקומו.

הנאום הראשון בסיפורנו הוא של הנקהלים על משה, והם פותחים אותו כך :
ג **רב לכם**, כי כל העדה כלם קדשים...

משה מצדו מסיים את נאומו הראשון (ובו הצעת המחנות) בפנייה אל בני לוי :
ז **רב לכם בני לוי**.

משלא נרמזו בני לוי למה שרמז להם, הוסיף נאום שני :

ט-י **המעט מכס כי הבדיל א-להי ישראל אתכם... ובקשתם גם כהנה?**

והנה בדברי תשובתם המחוצפים של דתן ואבירם לפנייתו של משה אנו שומעים :

יג **המעט כי העליתנו מארץ זבת חלב ודבש... כי תשתרר עלינו גם השתרר?**

וכך פירש בעל העקדה את כוונתם :

אתה תפשת בסוף מליצתך ראשית דיבורנו ('רב לכם')

גם אנו נתפוש בראשית דיבורנו ראשית מליצתך ('המעט... כי...?')

כי גם לנו פה להשיב כמוך.

על פי דרכנו למדנו על קיומה של רציפות סגנונית ברטוריקה של הדוברים, הן בין המצג להמשכו, בעימות שבין משה לנשיאים, והן בין דברי משה אל בני לוי לדברי דתן ואבירם אל משה.

בחנו אפוא את סיפורנו מהיבטים שונים, ובכולם הוא נמצא רצוף ואחיד.

[ניתן למצוא שיעור זה באתר האינטרנט של בית המדרש האלקטרוני :

www.vbm-torah.org/parshah.doc

שבת שלום.]

כדי להירשם יש לשלוח בקשה לכתובת

MAJORDOMO@ETZION.ORG.IL

עם התוכן :

GET YHE-TEST H-SUBSCRIBE

קיימת גם מערכת שיעורים באנגלית. כדי לקבל את רשימת השיעורים יש לשלוח בקשה לכתובת :

LISTS@VBM-TORAH.ORG

עם התוכן :

GET YHE-ABOUT

COURSES

בשאלות אפשר לפנות למשרד הישיבה 02-9931-456 ולבקש את משרד האינטרנט, או לכתוב לכתובת

YHE@VIRTUAL.CO.IL

כל הזכויות שמורות 2000 לשיבת הר עציון ולרב אלחנן סמט.